

TÁRGYALÁSOK AZ OLASZ NEUTRALITÁSRÓL.

(1914 július—november.)

I.

A bécsi olasz nagykövet július 25-én közlé Berchtold gróffal kormánya azon kijelentését, hogy Ausztria-Magyarország, ha Szerbiával háborúra kerül a sor, szerb terület megszállása előtt Olaszországgal, a nyújtandó compensatio tárgyában, köteles megegyezésre jutni. Ehhez azon ígéretet csatolta, hogy Olaszország a háborúban «a szövetségi kötelezettségeknak megfelelő barátságos magatartást fog követni».

Ezen ígéret üres phrasis volt; mert arra az esetre, ha Szerbiával háborúra kerül a sor, Olaszországra nézve szövetségi kötelezettségek egyáltalán nem merültek föl.

A külügyminister mindazáltal az ígéretről hálás megelégedése kifejezésével vett tudomást, a compensatio-kérdés megvitatását azonban későbbre halasztotta.¹

Ezen kérdés fölvetése nem volt meglepetés rá nézve. Ismerte a VII. cikk értelmezéséről az olasz felfogást és előre tudta, hogy az arra alapított igényt most érvényesíteni fogják. Már július közepén a saját álláspontját szabatosan formulázta és kellően indokolta egy emlékiratban, melyet megküldött a nagykövetnek Rómába, fölhasználás végett azon esetre, ha az olasz külügyminister netán a kérdést szóba hozná.²

Most azonban ő maga — a mint a római nagykövetet értesíti — «nem látta kívánatosnak, hogy a discussióval, mely kielégítő eredményre kevés kilátást nyújt, Bécs és Róma között ingerült hangulatot idézzen föl».³

¹ Vörös-könyv, 9. szám.

² Július 20-án. Ugyanott, 2. szám. Nem hallgathatom el, hogy az emlékirat szerencsétlen formában van megszerkesztve; a helyes álláspontot támogató okok homályosak és nem eléggé meggyőzők.

³ Július 26-án. Vörös-könyv, 13. szám.

Pedig a mellett, hogy az olasz követelés jogosulatlanságának bebizonyítására súlyos érvekkel rendelkezett, megvitatása alkalmat szolgáltatott volna egy fontos elvi kérdés tisztázására.

Teljesen kétségtelen, hogy az olasz kormánynak, ha azon jogot, a mely nézete szerint a VII. cikk alapján megillette, igénybe veszi: a köteleességeket, a melyek a szerződés többi cikkeiből rá háramolnak, teljesítenie kell; ha pedig kötelességei alól magát ki akarja vonni, ezzel jogairól lemond.

E szerint a VII. cikk érdemleges tárgyalását megelőzőleg az olasz kormánynak világosan nyilatkoznia kellett volna arra nézve, hogy a többi cikkek követeléseinek a felmerülő esetekben milyen módon fog megfelelni.

A VII. cikk tárgyában a megegyezés mielőbbi létrejöttét kívánatosná tette azon körülmény is, hogy a szerb miniszterelnök válaszjegyzéke nem lévén kielégítő, július 25-ikén este a diplomatai összeköttetés megszakított, két nappal utóbb pedig Ausztria-Magyarország megüzente a háborút, és így az ellenségeskedések megindulása küszöbön állott.

A római osztrák-magyar nagykövet július 28-ikán közlé az olasz külügyministerrel, hogy a monarchia most már a legélesebb eszközökkel fogja Szerbországot eddigi ellenséges magatartásának gyökeres megváltoztatására kényszeríteni, így tehát a háború nem egyéb önvédelmi actusnál; utalt továbbá arra, hogy Ausztria-Magyarország, mivel három év előtt az olasz fegyverek sikereit «szövetségű érülettel üdvözölte», ugyanilyen magatartásra számít Olaszország részéről. Egyúttal bejelenté, hogy Berchtold gróf «adott esetben», vagyis ha Szerbországban a monarchia megszállásokat foganatosít, kész a compensatio-kérdés megvitatásába bocsátkozni.¹

Azonban az olasz kormány a discussiót nem volt hajlandó elhalasztani. A sürgősséget fontos nyilatkozattal indokolta. E szerint: a míg a VII. cikk értelmezése tekintetében kétség forog fenn, Olaszország «nem követhet olyan politikát, mely alkalmas volna arra, hogy Ausztria-Magyarország részéről tervezett ideiglenes vagy maradandó megszállásokat most vagy

¹ Berchtold gróf távirata és a római nagykövet jelentése július 28-án. Ugyanott, 11., 14. szám.

később megkönnyítsen; ellenkezőleg elő kellene mozdítania mindent, a mi ilyen megszállások valószínűségét csökkentené; mindazáltal igyekezni fog, hogy az életérdekei megóvása szempontjából követelt irányt összeegyeztesse azon hő óhajtással, hogy a szövetség két állam között a viszony mind szorosabbá alakuljon».¹

Ezen homályos mondatszerkezet azt a két gondolatot burkolta, hogy Olaszország

a) Ausztria-Magyarországot, ha az a VII. cikk értelmezése tekintetében kielégítő nyilatkozatot ad, szerbországi vállalatában támogatni fogja;

b) Ausztria-Magyarországot, ha az ilyen kielégítő nyilatkozatot megtagad, szerbországi vállalatában akadályozni fogja.

Támogatást a szerbországi vállalatban Olaszországtól várni Ausztria-Magyarország a szerződés értelmében nem volt följogosítva; arra pedig, hogy ezt valamely engedménnyel kieszközölje nem volt rá utalva. Ellenben a szerződés I. cikke a szövetségeseket barátságos magatartásra minden fölmerülő esetben föltétlenül kötelezván, Olaszországot eltiltotta attól, hogy szövetségesse hadi vállalatának útjába akadályokat gördítsen.

Ennek ellenére az, a mit személyes óhajtásáról a minister mondott, nem tévútra vezető színlelésnek, hanem komoly szándéknak nyilatkozása volt. Az osztrák-magyar nagykövettel folytatott társalgásában kijelentette, hogy Olaszország azon esetre, ha a conflictus világháborúvá alakul ki, fontolóra fogja venni a kérdést, vajon fegyverével szövetségesei mellé álljon-e avagy semleges maradjon. Ő — úgymond — személyére nézve az előbbi alternatíva felé hajlik és valószínűbbnek tartja, hogy ezen irányban esik a döntés. Ezt két föltételtől tette függővé. Az egyik az, hogy Ausztria-Magyarország ne törekedjék a Balkánon olyan változtatásokra, melyek vezető hatalom állásához juttatnák; a másik az, hogy ott Olaszország érdekeit elégitse ki.² Nem volt szükséges nyíltabban beszélnie; mert Olaszországnak a Balkánon nem volt más érdeke, mint Albániát az ő hatalmi sphaerájába vagy uralma alá hajtani. Miután a londoni

¹ Az olasz külügyminister július 28-iki jegyzéke. Ugyanott, 16. szám.

² A római nagykövet július 30-iki jelentése. Ugyanott, 17. szám.

conferentián megteremtett albán állam az életképességet nélkülözte és előre volt látható, hogy a háborút nem fogja túlélni, az olasz külügyminister Olaszország régibb reményeit fölújította. Míg Triestre, Trientre nem gondolt, Albániában kereste a compensatio tárgyát és ezzel a vívmánynyal megelégedett volna.¹

Berchtold gróf San Giuliano nyilatkozatát nem használta föl kiindulási pontnak a további tárgyalásokra.

II.

A Berchtoldnál tett lépéssel egyidőben Berlinben bejelenté az olasz nagykövet, hogy kormánya Ausztria-Magyarországnak Szerbia elleni fellépését aggressiv ténynek tekinti, mely Olaszország ellen is irányul; ezért, ha ezen állammal háborúba bonyolodnának szövetségesei, melléjük állani Olaszország nem köteles, sőt irányukban barátságos magatartást is csak azon esetre foglalhat el, ha ezek a VII. cikk olasz értelmezését elfogadják.

A német kormány nagy súlyt vetvén rá, hogy Olaszországot el ne idegenítse, meghajolt pressiója előtt. A nélkül, hogy a VII. cikk valódi értelmének és a szerződési köteleességeknek megvitatásába bocsátkoznék, kijelentette, hogy a VII. cikket az olasz cabinethez hasonlóan értelmezi, vagyis úgy, hogy a VII. cikk rendelkezései a szerb területre is vonatkoznak és a Szerbiában foganatosítandó megszállásokért Olaszországot compensatio illeti meg. Ezen értelmezés elfogadását Bécsben is szorgalmazta.

Berchtold gróf július 20-ikán az olasz nagykövetet fogadván, a vele folytatott eszmecsereben ismét kitérni igyekezett a compensatio-kérdés tárgyalása elől. Azt mondá, hogy az Ausztria-Magyarország és Szerbia közt fönnforgó vitás ügy csakis ezen két államot érdekli, továbbá hogy a monarchia új terület szer-

¹ San Giuliano tárgyalásaiban soha sem jöttek szóba a nemzeti aspiratiók, melyek halála után előtérbe léptek. Hogy az irredentista törekvéseket meghiusítani törekedett, bizonyítja a római nagykövet október 10-iki jelentése, a mely szerint előtte arra utalt San Giuliano, hogy irredentista röpiratok terjesztőinek letartóztatása bizonyítja, hogy komolyan veszi a dolgot. Ugyanott, 63. szám.

zésére nem gondol, a megszállás esetéről tehát ezért sem lehet tárgyalni.

Mindazáltal néhány órával később, a berlini felszólítás hatása alatt, a VII. cikk értelmezése tekintetében az engedmények terére lépett és a következő nyilatkozatot küldötte Rómába:

«A mint az olasz nagykövet előtt már kijelentetett, terület-szerzés nincs szándékunkban. Ha azonban, várakozásunk ellenére, kényszerítve volnánk szerb területnek nem csupán ideiglenes megszállásához folyamodni, hajlandók vagyunk Olaszországgal a compensatio iránt eszmecserébe bocsátkozni; elvárván viszont Olaszországtól, hogy az szövetségesét a céljai eléréséhez szükséges actiókban nem fogja gátolni, sőt inkább az irányunkban kilátásba helyezett szövetségű magatartása mellett tántoríthatatlanul ki fog tartani.»¹

Azonban, noha ezzel elismerte, hogy a VII. cikk Szerbország területére vonatkozólag is érvényes, az ő fel-fogása még mindig lényegesen eltért az olasz értelmezéstől. Ő ugyanis csak állandó természetű megszállások foganatosítása után volt hajlandó eszmecserébe bocsátkozni és pedig csak azon föltétel alatt, ha Olaszország viszont szerződési kötele-ségeit teljesíti; az olasz kormány ellenben föltétel nélkül és azonnal, tehát nemcsak a megszállások foganatosítása, hanem még a hadi műveletek megindítása előtt követelte a meg-egyezés létesítését.

Ennek következtében San Giuliano a bécsi nyilatkozatot nem találta kielégítőnek.

A római osztrák-magyar nagykövet, ki az olasz eljárást «zsarolás» gyanánt bélyegezte meg, óvta a ministert további engedményektől, mert nem tartotta bizonyosnak azt, hogy Olaszország, ha összes kívánságai teljesítettnek is, ígéreteit teljesíteni fogja.²

Bizalmatlanságában osztozott a minister, de a felelősséget a súlyos következményekért, a melyeket álláspontjához való ragaszkodása maga után vonhatott, nem akarta magára venni.

¹ Berchtold gróf július 28-iki távirata a római nagykövethoz. Ugyanott, 15. szám.

² Július 31. Ugyanott, 18. szám.

Ugyanis ekkor — július 31-ikén — a láthatárt vészjósló fellegek borították. Németország elküldötte volt ultimatumát Szent-Pétervárra és Párizsba. Anglia aggasztó közléseket tett Berlinben.

Berchtold kényszerítve látta magát, hogy Olaszországot kielégítse. Ezért az általa kiállítandó új nyilatkozat szövegének megállapítását a bécsi olasz és német nagykövetekre bízta. Ez így hangzott:

«Fontolóra veszem, hogy a VII. cikk értelmezésében jelentkező nézeteltérés jelenlegi és jövőendő vonatkozásainkban a bizonytalanság eleme, mely a két állam benső viszonyára zavaró hatást gyakorolhat. Ezért elfogadom azon értelmezést, a melyet Német- és Olaszország adtak a VII. cikknek, azon föltétel alatt, hogy az Ausztria-Magyarország és Szerbország között megindult hadműveletek tekintetében Olaszország barátságos állást foglal el, és azon esetre, ha a jelen conflictus általános conflagratiót idéz elő, szövetségi kötelességeit teljesíti».¹

A formulázás nem volt szerencsés: nélkülözötte a szabatságot. Az olasz értelmezés meghatározása hiányzott belőle. E mellett Berchtold grófnak nem az volt a szándéka, hogy az olasz értelmezés helyességét elismerje, a mit nem is lehetett elismernie, hanem az, hogy saját álláspontjának elméleti föntartása mellett a VII. cikknek az olasz értelmezéssel összhangzó módon alkalmazásához hozzájáruljon.² Így tehát a szöveg további bonyodalmakra adhatott alkalmat. Azonban mégis, ha Olaszország által elfogadtatik, Ausztria-Magyarországra nézve értékes volt, mert a szerbországi hadműveletek megindítása elé gördített akadályt elhárította és a világháború kitörése után az olasz cooperatiót biztosítani látszott.

Ezért Berchtold gróf élénk örömmel állította ki a nyilatkozatot. Azon meggyőződését tolmácsoltatta Rómában, hogy miután a compensatió-kérdés a három szövetséges közös meg egyezésével meg van oldva, Olaszország most már szövetségi

¹ A francia szöveg ugyanott, 20. szám.

² Ezt augusztus 9-iki jegyzékében szabatosan állapítja meg ő maga. A conflictus Szerbiával — úgymond — nem esik a VII. cikk rendelkezése alá. Ennek ellenére késznek nyilatkoztunk arra, hogy azt a cikket erre az esetre is alkalmazzuk. Ugyanott, 35. szám.

kötelességeit híven fogja teljesíteni. Nem kételkedett abban, hogy erre, miután az orosz mobilisatio és a német határnak orosz járőrök részéről történt átlépése a casus foederis meg- hozta, az alkalom meg van adva.¹

Azon biztos várakozás, hogy a három szövetséges seregei együtt fognak Oroszországgal szembeállani, szólal meg abban a táviratban, a melyet a külügyminister előterjesztésére maga az uralkodó intézett az olasz királyhoz.

«Három évtizeden át — úgymond — a béke és gyarapodás áldásaival halmozott el bennünket a szövetség, mely egybekapcsol és a melynek kormányaink részéről megegyező értelmezését megelégedéssel veszem tudomásul. Ezen ünnepélyes pillanatban szerencsésé tesz azon tudat, hogy szövetségeseim és vitéz seregeik támogatására számíthatok. Fegyvereink sikereit és népeink dicsőséges jövődjét legmelegebb szerencsekívánataim fogják kísérni».²

Az osztrák-magyar vezérkar főnöke pedig érkezettnek látta az időpontot, a mikor olasz kartársával a közös hadműveletek tervét meg kell már állapítania; ezért a személyes találkozás helyének és idejének megjelölése tekintetében megkeresést intézett hozzá.

III.

Az uralkodóra, a vezérkari főnökre és az őket sugalmazó külügyministerre kínos csalódás várakozott.

Mielőtt a táviratok Bécsből elindultak, Rómában a döntés bekövetkezett.

Julius 31-ikén este 8 órakor a római német nagykövet közlé az olasz külügyministerrel a kormánya által Pétervárra és Párizsba küldött ultimátumok tartalmát, egyszersmind megkérdezte, hogy ezen eseményekkel szemközt az olasz kormány milyen állást szándékozik elfoglalni.

A minister válasza így hangzott: «Mivel az Ausztria-Magyarországtól megindított háború, tekintettel főképen a

¹ Berchtold gróf július 31-iki és augusztus 1-jei távirata a római nagykövethoz. Ugyanott, 19., 24. szám.

² Augusztus 1-én. Ugyanott, 21. szám.

következményekre, melyek abból, a német nagykövet közlései szerint, származhatnak, támadó jelleggel bír, így tehát a tisztán védelmi természetű hármasszövetséggel ellentétben áll: Olaszország a háborúban nem vehet részt».¹

Ez a válasz Ausztria-Magyarországnak is szólott, a mennyiben a Szerbország ellen indított háborút támadó természetűnek nyilvánítja és következménye gyanánt tünteti föl a németországi hadizeneteket.

A német nagykövetnek adott nagyfontosságú válasz már másnap reggel a diplomatai testülettel hivatalosan közöltetett.² Mindazáltal ugyanakkor San Giuliano az osztrák-magyar nagykövetet azzal igyekezett megnyugtatni, hogy «a ministertanácsban azon irányzat volt ugyan észlelhető, hogy Olaszország semleges maradjon, de *formális* határozat nem hozatott és *nincs kizárva*, hogy Olaszország *esetleg* mégis *talán később* a háborúban részt vegyen». Ezen feltűnő óvatossággal fogalmazott biztatás kapcsán szóba hozta a compensatio-kérdést is, mintegy arra utalván, hogy megoldásától függ a biztató szó megvalósulása.³

Berchtold gróf, optimistikus felfogásától vezérelve, az olasz ministertől czélzatosan használt tartózkodó kifejezéseket («nincs kizárva» — «esetleg» — «mégis talán») úgy értelmezte, hogy «az olasz kormány a várható európai háború folyamán, esetleg későbbi időpontban *activ* módon *szándékszik* beavatkozni»; sőt remélte, hogy az olasz kormányt azonnali beavatkozásra képes bírni. Ezért a VII. czikk értelmezéséről a német és olasz nagykövetekkel együtt szövegezett nyilatkozatot módosítván, azon várakozását fejezte ki, hogy Olaszország *kezdetlenül fogva* teljesíti szövetségesi kötelezettségeit; mert az «orosz mozgosítás és a német határnak orosz járőrök részéről történt átlépése a szerződés III. czikke értelmében a casus foederis beálltát állapítja meg»;⁴ noha éppen ezen czikk szövege kétségtelenné

¹ A római francia nagykövet augusztus 1-én kelt jelentése. Sárga-könyv, 124. szám.

² A francia nagykövet augusztus 1-én kelt jelentéséből tudjuk ezt.

³ Az osztrák-magyar nagykövet augusztus 1-én kelt jelentése. Vörös-könyv, 22. szám. Ebben a compensatio-ügyről csak ez a homályos mondat áll: «Ekkor ismét elhangzott a compensatio szó».

⁴ Berchtold augusztus 2-án a római nagykövethoz intézett távirata. Ugyanott, 24. szám.

teszi, hogy egy nagyhatalomnak támadó föllépése a casus foederis beálltára elegendő indokul nem szolgálhatott.

Báró Macchio ennek ellenére (augusztus 2-ikán) Berchtold nevében az olasz külügyministerhez azon felhívást intézte, hogy az olasz kormány «revideálja semlegességi szándékát», vagyis vonja vissza a német nagykövettel közlött elhatározását; sőt hangsúlyozta, hogy «a szövetségi kötelességeknek és pedig úgy, a hogyan az osztrák-magyar kormány fogja föl azokat, integralis teljesítése a VII. cikk értelmezésében tett engedménynek előfeltétele».¹

E szerint az osztrák-magyar kormány a VII. cikk értelmezése tárgyában általa kiállított nyilatkozatnak oly nagy értéket tulajdonított, hogy ellenértékül a semlegességi határozat revideálását s Olaszországnak a háborúban Oroszország ellen azonnali activ közreműködését követelte.

Ellenben az olasz külügyminister a VII. cikk bécsi értelmezését nem tartotta kielégítőnek. Kifogást emelt az ellen, hogy Berchtold gróf a VII. cikk olasz értelmezésének elfogadását a szövetségi kötelességek teljesítésétől tette függővé; azon sophismával élt, hogy valamely szerződés értelmezésében azon intentio mérvadó, a mely a szerződés megkötésekor vezette a feleket, így tehát azon kérdéssel: vajon a VII. cikk Szerbország területére nézve is érvényes? a szerződési kötelességek teljesítésének kérdése kapcsolatba nem hozható.²

Az augusztus 2-ikán a késő esti órákban tartott olasz ministertanács osztozott San Giulianónak mind a VII. cikk értelmezésére, mind pedig a III. cikkből folyó kötelességeknek megállapítására vonatkozó fölfogásában és megállapodott arra nézve, hogy Olaszország a háborúban semlegességét és pedig pártatlan formában, a hadviselő felek iránt egyenlőképen föntartja.³

¹ A római nagykövet augusztus 2-án kelt jelentése. Ugyanott, 25. szám.

² Az olasz külügyminister jegyzéke a római nagykövethoz. Ugyanott, 26. szám. A sophisma czáfolatára Berchtold által később fölhozott nyomós érveket felesleges itt előadnom, mert ezen argumentatiók az események folyására hatást nem gyakoroltak.

³ A római nagykövet augusztus 3-iki jelentése (mely hibásan van augusztus 2-áról keltezve) tartalmazza az olasz külügyminister jegyzékét a ministertanács határozatáról. (Ugyanott, 26. szám.) Arról, hogy a semleges-

Azonban a ministertanács egyúttal elismerte, hogy határozatával a tényleges, az augusztus 2-ikán este fönnálló helyzet követeléseihez alkalmazkodván, a helyzetben később netán beálló változások új követeléseket támaszthatnak, a melyek a határozat megváltoztatását vonhatják maguk után. Ugyanis kijelentette, hogy «a mennyiben (Olaszországnak) később kötelességévé válnék vagy érdeke tanácsolná, szövetségeseinek óhajtsaival összhangzó határozatot fog hozni». (Sauf à prendre plus tard des décisions plus conformes aux desirs de nos alliés, si tel sera notre devoir ou si nos intérêts le conseil-leront.)¹

Ezt nem lehet másképen értelmezni, mint úgy, hogy Olaszország szövetségesei oldala mellett részt fog venni a háborúban, ha

a) akár Ausztria-Magyarország, akár Németország, a nélkül, hogy kihívása által alkalmat szolgáltat, két nagyhatalom által megtámadtatik;

b) akár Ausztria-Magyarország, akár Németország Olaszország részére a háborúval járó áldozatoknak és kockázatoknak megfelelő értékű előnyöket biztosít.

A ministertanács augusztus 2-ikán szükségképen előrelátta, hogy már a következő napok, vagy talán a legközelebbi órák a helyzetben lényeges változásokat, új hadizeneteket fognak hozni. Hogy teljes biztossággal foglalhasson kötelességeinek megfelelő állást, a határozathozatalt el kellett volna halasztania. Így tehát eljárásának jóhiszeműségét kétségbe lehet vonni; annál inkább, mert a nélkül, hogy szövetségeseit előre értesítette volna, sietett a semlegességre vonatkozó határozatot már másnap reggel a hivatalos lapban közzétenni. Erre a következő formát választotta:

«Miután néhány európai hatalom háborúban, Olaszország pedig valamennyivel békés viszonyban áll, a királyi kormányra és a királyság állampolgáira az a föladat hárul, hogy a semle-

ség «jóakaratu» vagy «pártatlan» lesz, a minister nem szól; az olasz hivatalos lapban közzétett nyilatkozatból tűnik ki, hogy a pártatlan semlegesség határoztatott el.

¹ Az olasz külügyminister idézett jegyzékében.

gességgel járó kötelességeket a nemzetközi jog alapelvei szerint teljesítsék.»

E szerint az olasz kormány azon államokkal, a melyekkel harminczhárom esztendő óta szövetségben állott, úgy kívánt elbánni, mint azokkal, melyek szövetségesei ellen élet-halálra harczot indítottak. Pedig a hármasszövetségi szerződés IV. cikke a fennforgó esetben Ausztria-Magyarország javára a jóakarató semlegesség kedvezéseit követelte. Ehhez járult az is, hogy az I. cikkben a szövetségesek kölcsönös barátságot fogadtak egymásnak.

A jóakarató semlegesség megtagadása a szövetség megszegésének ténye volt.

Ezzel szemközt felháborító hatást gyakorol az a hang, a melyen az olasz király távirati válaszában szólalt meg. «Nem szükséges — úgymond — Felségedet biztosítanom arról, hogy Olaszország, mely erejét megfeszítette, hogy a béke fönnmaradását biztosítsa és mielőbbi helyreállítására mindent meg fog tenni, a mi hatalmában áll, meg fogja őrizni szövetségesei irányában a szíves barátságot, melyet a hármasszövetség cikkei, a saját érzelmei és a gondjaira bizott nagy érdekek követelnek.»¹

Barátságról és őszinte érzésekről beszél, melyeket a tettek meghazudtolnak; a hozzá bizalommal forduló szövetséges föl-szólítását hallgatással mellőzi; e helyett a béke helyreállítására ajánlja szolgálatát, a mit senki sem kért tőle.

Ugyanakkor az olasz külügyminister az összes nagyhatalmakhoz intézett körjegyzékben lakonikus rövidelességgel jelenté Berchtold grófnak is, hogy a ministertanács «a jelen conflictusban a neutralitás fönn tartását határozta el».²

Az olasz vezérkar főnöke pedig úgyszólván brutális kiméletlenséggel fogalmazta meg az osztrák-magyar kartárshoz intézett választ: «Értekezletek tárgytalanok... Könnyű mozgósítás rendeltetett el; de ha Ausztria-Magyarország a Lovcsent (a montenegrói határhegyet) meg nem szállja és az adriai egyensúlyt meg nem zavarja, Olaszország támadólag soha sem fog föllépni».³ Ezen közlésnek látszólag megnyugtató második fele azt

¹ Augusztus 2-án. Vörös-könyv, 23. szám.

² Ugyanott, 30. szám.

³ Ugyanott, 31. szám.

a fenyegetést tartalmazza, hogy ha Ausztria-Magyarország az olasz királyné atyjának területét bántja vagy ha az olasz kormány nézete szerint az adriai egyensúlyt megzavarja, Olaszország támadólag fog szövetségese ellen föllépni.

IV.

Berchtold grófra, ki — mint láttuk — a három szövetséges haderő együttes síkraszállására biztosan számított, az olasz neutralitás bejelentése szükségkép megrendítő hatást gyakorolt. Mindazáltal az olasz nagykövet irányában nagy önuralmat tanúsított, mert az olasz kormány elhatározását feltűnően enyhe kifejezéssel «kevésbé barátságosnak» jellemezte. Azon fölfogásához, hogy a casus belli beállott, annál inkább ragaszkodott, mert most már Franciaország csatlakozott Oroszországhoz és így Németország két nagyhatalommal állott háborúban.¹ Azután kifejtette, hogy nem tekintve a szerződési kötelességet, eszélytelen politika volna Olaszország részéről, egy ilyen világpolitikai momentumban» szövetségeseitől különválni; ha ugyanis a szövetségesek oldalán marad, messzemenő aspiratiók megvalósítására, Tunis meghódítására, Savoya visszaszerzésére és más előnyök kiküzdésére nyílik alkalom;² ellenben ha elpártol, üres kézzel fog távozni. Azután megnyugtatta az olasz kormányt, az iránt, hogy Ausztria-Magyarország területgyarapodásra és a jelenlegi egyensúlyviszonynak Olaszországgal szemben megváltoztatására nem törekszik. Felhívta a nagykövetet, hogy ha erre nézve kétség állna fönn, oszlassa el azt azon érvekkel, a

¹ A párizsi német nagykövet augusztus 3-án este hét órakor adta át a hadüzenetet a francia kormánynak. A közzétett diplomatiái iratokból nem tűnik ki, vajon Berchtold és Avarna között a casus belli kérdése discussio tárgya volt-e. Az olasz kormány kétségkívül hivatkozhatott arra, hogy Németország izente meg mind Oroszországnak, mind Franciaországnak a háborút és így nem veheti igénybe azt a támogatást, a melyet a *megtámadott* szövetségesnek biztosít a szerződés.

² Berchtold ezen beszélgetésről a római nagykövetet értesítvén, csak zárjel között röviden jelezi: «alkalma nyílik messzemenő aspiratiók — úgymint Tunis, Savoya stb. — megvalósítására». Pedig nemcsak a történetíró óhajtaná ezt a fontos passust teljességében találni az iratban, hanem a római nagykövetnek is érdekében állott éppen ezen pontra nézve teljesen tájékozva lenni.

melyeket a monarchiának a szövetséges viszony harminczéves fennállása alatt követett magatartása szolgált.

Nem akarja hinni — így folytatta fejtegetéseit, — hogy San Giuliano meg akarta volna őt téveszteni, mikor néhány hónappal ezelőtt Abbaziában ismételt a legnagyobb nyomatékkal hangsúlyozta, hogy Olaszországnak erős Ausztria-Magyarországra van szüksége. Ezzel nem fér össze olyan politika, mely végső következtetéseiben a monarchia jelenlegi állapotának fönntartása ellen irányul. Annál kínosabban kellene ilyen politikának az osztrák-magyar kormányra hatni, mivel épen a jelen pillanatban a monarchia területén «az olasz királyság iránt meleg rokonérzés fuallata válik érezhetővé és ezt a megjavult hangulatot a kormány az olasz elem javára akarta hasznosítani». Végre utalt a loyaltásra, melyet a monarchia Olaszországgal szemben a szövetség fennállása óta minden válságban tanusított.¹

Azon mód, a hogyan az olasz kormány a semlegesség álláspontjának elfoglalásánál eljár, följosította Berchtold grófort azon föltevésre, hogy «Olaszország elválik szövetségeseitől».

Azonban ugyanekkor az olasz külügyminister oly kijelentéseket tett, melyek arra utaltak, hogy Olaszország a hármasszövetségnek nemcsak fönntartását, hanem megszilárdítását is kívánja. Egy nagy nemzethez méltatlannak találta azon eljárást, hogy a szövetségest, a kinek semmit sem nyújt és a kitől azt is megvonja, a mit neki nyújtani tartozik, válságos helyzetében követelésekkel zaklassa. Bizalmat keltő magatartással engedményeket várt Ausztria-Magyarországtól, de ily módon egyengetni akarta az utat, a mely Olaszországot a háboruban szövetségeseihez való csatlakozás felé vezesse.

Ugyanis augusztus 4-ikén, tehát egy nappal a semlegességi nyilatkozat közzététele után, a következő értesítést juttatta el Berchtold grófhhoz: «Olaszország semmiképen sem kíván hasznót húzni azon tényből, hogy Ausztria-Magyarország jelenleg másfelé van igénybe véve; ezért Albánia tekintetében híven fog ragaszkodni az osztrák-magyar kormánynyal kötött egyezséghez és a londoni conferentia határozataihoz; minden bekövetkező fejlemény rendjén szintén ugyanilyen magatartást fog követni».²

¹ Berchtold augusztus 4-iki sürgönye. Vörös-könyv, 30. szám.

² Ugyanott, 29. szám.

Ezen álláspont elfoglalása a neutralitás elhatározásának logikai következménye volt. A semleges állam ugyanis köteles mindattól tartózkodni, a mi a háborút viselő felek egyikének hátrányára és a másiknak előnyére szolgál; már pedig, ha Olaszország a háború folyamán Ausztria-Magyarországtól területi engedményeket követel és kieroszakol, ezzel neki anyagi és még inkább erkölcsi hátrányokat okoz, az entente-hatalmaknak pedig erkölcsi előnyöket biztosít.¹

San Giuliano, noha épen Albániában kereste a VII. cikkre alapított compensatio-igény kielégítését, ezen igénynyel többé nem állott elő.² Nem ejtette el, hanem elhalasztotta akkorra, a mikor nem kell magának szemrehányást tennie, hogy Ausztria-Magyarország válságos helyzetéből «hasznot akar húzni». Ezen időpont pedig akkor érkezhett el, a mikor — mint jelezte volt — «kötelesség vagy érdek» Olaszországot szövetségesei oldala mellé szólítja.

Erre csakhamar alkalom kínálkozott. Ausztria-Magyarország augusztus 5-ikén megizente Oroszországnak a háborút, a mit két okkal támogatott; az egyik «Oroszországnak az osztrák-magyar monarchia és Szerbia közötti conflictusban tanúsított fenyegető magatartása», a másik «azon tény, hogy Oroszország, a berlini cabinet közlése szerint, ebből a conflictusból kifolyólag szükségesnek vélte az ellenségeskedéseket Németországgal szemben megkezdeni és ennek következtében Németország Oroszországgal szemben hadiállapotban van».³

Ausztria-Magyarország lévén a támadó fél és ezen hadizenet által csak egy nagyhatalommal kerülván háborúba, Olaszországtól a hadi közreműködést nem vehette igénybe.

Egy héttel később változott a helyzet. A francia kormány ürügyet keresett, hogy Ausztria-Magyarországgal háborút provocáljon és így orosz szövetségésének az Adriában szolgálatot tehessen. Augusztus 8-ikán a francia külügyminister közlé az

¹ Feltűnő, hogy ezen momentumot a compensatio kérdésében folyt hosszú tárgyalások alkalmával a központi hatalmak diplomatiája nem méltatta figyelmére.

² A közzétett diplomatiái iratokban nem találjuk annak nyomát, hogy augusztus 3-ika után a compensatio-kérdés megoldását sürgette volna.

³ I. Vöröskönyv, 59. szám.

osztrák-magyar nagykövettel, hogy «positiv értesülése szerint» az innsbrucki hadtest a francia határra vitetett; mivel pedig ezen eset a két állam között fennálló békeállapottal össze nem egyeztethető, haladéktalanul tudni akarja: igaz-e ez a hír? és ha igaz, mik a cs. és k. kormány szándékai?

Berchtold gróf határozottan kijelenté, hogy «osztrák-magyar csapatoknak a német-francia háborúban részvételéről szóló hírek teljesen koholtak».

A francia minister, mikor ezen jelentést átvette, maga is kénytelen volt elismerni, hogy osztrák-magyar csapatok nincsenek a határon; de most positiv értesülésére hivatkozott, a mely szerint egy osztrák-magyar hadtestet Németországba vittek, a mi, módot nyújtván a német birodalomnak arra, hogy német területről saját hadait visszavonja, a német hadműveleteket megkönnyíti.

Az osztrák-magyar nagykövet figyelmeztette a ministert, hogy a bécsi távirat szerint nemcsak a határon nincsenek, hanem általában a német-francia háborúban nem vesznek részt osztrák-magyar csapatok. Erre a minister azt is elismerte, hogy osztrák-magyar csapatoknak a francia-német háborúban való tényleges részvételéről nem lehet szó; de ragaszkodott ahhoz, hogy osztrák-magyar csapatoknak német földön való tartózkodása tagadhatatlan és hogy ezen tény Németországnak nyújtott hadisegélyt jelent.

Azután a nélkül, hogy a nagykövetnek további fölvilágosításokra időt engedett volna, közlé, hogy «tekintettel az előadottakra», a bécsi nagykövetet útlevelei kérésére és elutazásra utasította és mivel ezekután az osztrák-magyar nagykövetség Párizsban maradásának semmi haszna nincs, sőt sajnálatos incidensek felmerülésétől lehet tartani, egy különvonatot, melyen elutazhatik, bocsát rendelkezésére.¹

Miután ugyanakkor a bécsi francia nagykövet visszahivatott, a diplomatiiai összeköttetés Bécs és Párizs között augusztus 10-ikén megszakadt. Két nappal utóbb Franciaország megizente Ausztria-Magyarországnak a háborút. Elhatározását három okkal igyekezett igazolni.

¹ A párizsi francia nagykövet augusztus 8. és 10-iki jelentései; Berchtold grófnak 9-én hozzá intézett távirata ugyanott, 61—63. szám.

Eszerint az osztrák-magyar kormány a) azzal, hogy Szerbiának hadat izent, megtette az ellenségeskedésekre Európában az első lépést és előidézte a hadiállapotot Franciaországgal, a nélkül, hogy ez arra valamely kihívással alkalmat szolgáltatott volna;

b) azzal, hogy hadat izent Oroszországnak, mely már Franciaország oldalán harcolt, beavatkozott abba a conflictusba, mely egyrésztől Németország, másrésztől Orosz- és Franciaország közt támadt;

c) azzal, hogy csapatokat küldött a német határra, oly tényt vitt véghez, mely Franciaország ellen intézett fenyegetéssel egy jelentőségű.¹

A francia hadizenet szövegéből világosan kitűnik, hogy a francia kormány saját felfogása szerint is a két első ok csak közvetve érintette Franciaországot, közvetlen kihívást tehát nem foglalt magában; a harmadik ok, ha valóságban alapszik, fenyegetés, közvetlen kihívás lehetett volna, de a francia minister két nappal azelőtt maga elismerte, hogy a német csapatoknak a francia-német határra küldéséről szóló hír alaptalan.

Az angol kormány, noha a bécsi külügyministeriumból szintén felvilágosított a jelzett hír alaptalansága felől, alaposaknak fogadta el a francia hadizenet okait és ahhoz csatlakozott, a nélkül, hogy eljárásának igazolására akár csak kísérletet is tett volna. Augusztus 12-ikén a következő nyilatkozatra szorítkozott: «Mivel Franciaországgal szakítás idéztetett elő, a nagybritanniai kormány jelezni kénytelen, hogy Nagybritannia és Ausztria-Magyarország közt éjféltől kezdve hadiállapot uralkodik.¹

E szerint Angliát, melynek Ausztria-Magyarország semmiféle kihívással a hadizenetre nem adott okot, egyedül a Franciaország irányában fennálló kötelezettség vagy érdekközösség készítette a támadó föllépésre.

¹ A fentebb idézett jegyzékben.

V.

Ausztria-Magyarország direct kihívás nélkül két nagyhatalom támadását vonta magára. Ezzel Olaszországra nézve a hármasszövetségi szerződés III. cikkében megállapított casus foederis beállott, a minek következtében Olaszországnak a neutralitás fönntartása tekintetében hozott határozatát revideálni és módosítani kellett volna, — ha erre Ausztria-Magyarország részéről fölhívatik.

Mivel e sorok írója a közzétett diplomatiái iratokban nem találta annak nyomát, hogy az augusztus 12-én bekövetkezett új helyzetből az osztrák-magyar külügyministerium a következtetéseket levonta, azaz ezek iránt az olasz kormányval eszmecserét folytatott volna, mind a mostani, mind a korábbi külügyministerhez fordult felvilágosításért, azzal a kijelentéssel, hogy ez a jelen munka céljaira kéretik.

Báró Burián 1915 július 23-án kelt válasza így hangzik: «Eltekintve attól, miszerint nem áll módomban a most megjelent osztrák-magyar Vörös-könyv keretén túl Olaszországra vonatkozó kérdésekben felvilágosítást adni, a kérdés hivatalbeli elődömnök felfogására vonatkozik, miért is talán ajánlatos lenne közvetlenül hozzá fordulni.»

Gróf Berchtold szíves volt július 30-án a déli harcshintérről következőképen felelni: «Vonatkozva azon kérdésre, vajon a casus foederis egy bizonyos időpontban Olaszországra nézve beállott-e, megjegyzem, hogy az köztünk és Olaszország között vitás volt. Mi a saját álláspontunk felől Olaszországot nem hagytuk kétségben, a nélkül, hogy tárgyalásában a következtetések ügyvédi védelmezésére engedték volna magunkat csábíttatni. Magasabb politikai és katonai tekintetek voltak ránk nézve mérvadók.»

Ezen két nyilatkozatból azt kell következtetnünk, hogy az osztrák-magyar diplomatia a helyzetben a franczia-angol hadizenetek által előidézett változást Olaszországgal szemben új actióra nem használta föl.

Erre pedig egyenesen fölhívta az olasz ministertanács augusztus 2-án hozott, a neutralitást megállapító végzése, a mely — mint láttuk — ezen határozat megváltoztatását helyezi

kilatásba azon esetre, ha «az kötelességévé válik vagy érdekei ajánlani fogják».

Ez most Olaszországra nézve «kötelességé» vált. A történetíró, ha azt állítaná, hogy ennek bejelentése az olasz kormányt a hozott határozat megváltoztatására bírta volna, bizonyára nevetségessé tenné magát. Azonban a kötelesség parancsoló szava, főképen, ha azt az «érdek» sugallatai támogatják, San Giulianoéra talán nem maradt volna hatástalan.

Berchtold gróf nemcsak mellőzte a kínálkozó alkalmat, hanem épen azon a napon, mikor a casus foederis minden kétséget kizáró módon bekövetkezett, oly lépést tett, a mely az olasz kormányt a casus foederis-szel járó kötelességektől föloldotta.

San Giuliano maga is kételkedett abban, vajon az olasz kormány augusztus 2-án hozott elhatározásában correct eljárást követett-e. Szükségesnek látta, hogy azt Bécsben a szerződés szövegén kívül álló okokkal igazolja és mint kényszerhelyzet követelését tüntesse föl. Utalt Olaszország «politikai és katonai készületlenségére, úgyszintén arra a veszélyre, mely Olaszországot, ha az szövetségesei mellett fegyvert fog, Anglia részéről fenyegetné».¹

Azonban ezen okok az igazoló erőt nélkülözték. A készültség a hadi közreműködésnek legfőlebb elhalasztását igazolhatta, de a kötelesség teljesítésétől nem menthette föl Olaszországot.

¶ A félelem az angol hajóhad támadásától elégséges okot szolgáltathatott arra, hogy Olaszország ne vállaljon olyan kötelességeket, melyek esetleg Angliával háborúba bonyolíthatják; de miután ilyen kötelességeket elvállalt, azoknak teljesítésétől nem oldhatta föl.

Ezek után föltűnő, hogy Berchtold gróf az olasz minister által fölhozott okok érvényességét és azt, hogy azok kényszerítő súlylyal nehezettek Olaszországra, augusztus 12-én nyíltan el-

¹ Berchtold grófnak augusztus 12-én a római nagykövethoz intézett sürgönyéből tudjuk, hogy San Giuliano ezen okokat mind a római osztrák-magyar követ, mind a bécsi olasz nagykövet által hozta tudomására. Más okokat is hozott föl, mert az idézett sürgönyben a jelzett két ok után és a többi áll. Vörös-könyv, 37. szám.

ismerte. Ő maga írja meg a római nagykövetnek, hogy az olasz nagykövet előterjesztésére mit felelt. «Hangsúlyoztam — úgy mond — hogy Olaszország semlegességi nyilatkozata, közzétételekor, itt mindenesetre elkedvetlenülőleg hatott; de azóta tudomásunkra jutottak az okok, melyek Olaszországot ilyen állásfoglalásra kényszerítették; ezek a körülmények az olasz eljárást más világításba helyezték, és az ügy ilyen állása mellett Olaszország semlegességébe belenyugodtunk.» Sőt a társalgás folyamán erre a tárgyra visszatérve, «ismételten utalt azon meggyőződésére, hogy Olaszország csakis különösen súlyos viszonyok nyomása alatt mulasztotta el szövetségi kötelességeinek *teljesen* megfelelni».¹

Noha Olaszország nemcsak «teljesen» nem, de semmiképen sem felelt meg kötelességeinek, Berchtold gróf ez alkalommal még azt sem hozta szóba, hogy a szövetségesek szerződésük IV. cikké értelmében legalább a semlegesség jóakarató formájára tarthatnak igényt. Erre csak több hónap múlva figyelmezteti az olasz kormányt.²

Szeretnők föltenni, hogy Berchtold gróf nem igazi gondolatát fejezte ki Avarna herczeg előtt, és ha ez utóbbinak jelentéséből nyernénk tudomást a társalgásról, jogunk volna azt föltenni. Azonban a minister bizalmas jegyzékében egy szó sem utal arra, hogy hivatalos nyilatkozatában nem volt őszinte.

Föl kell vetni a kérdést, vajon az olasz semlegesség, melybe Berchtold gróf belenyugodott, még ha jóhiszeműleg és megtartásának őszinte szándékával történt is kinyilatkoztatása, az igazi és tartós semlegesség kellékeit magában hordta-e?

Két fél mérkőzésével szemközt egy harmadik csak ha annak kimenetelében érdekelve nincs, lehet semleges, minek az a lényege, hogy a küzdő felek egyikének se nyújtson előnyt, ne okozzon hátrányt.

Azonban Olaszország a háborúban érdekelt fél volt, mert annak folyamán Ausztria-Magyarországtól engedményeket szándékozott szerezni. Ha ezeket kieszközölnie sikerül, ezzel a monarchia erejét gyengíti, prestige-ét csorbítja. Ellenben, ha

¹ Az imént idézett táviratban.

² 1915 január 5-én. Vörös-könyv, 92. szám.

e tekintetben sikert nem ér el, szükségképen azon kell lennie, hogy Ausztria-Magyarország meggyengülve és megalázva kerüljön ki a háborúból, és így kényszerítve legyen átengedni azt, a mit önként felajánlani vonakodott.

San Giuliano — mint láttuk — július 29-én ezt nyíltan vallotta. Sok évvel ezelőtt egy kiváló olasz államférfiú, Nigra gróf, pedig helyesen állította föl azt a tételt, hogy Ausztria-Magyarország és Olaszország között csak kétféle viszony állhat fenn: szövetségesek vagy ellenségek lehetnek.

Míg Olaszország részvétele a háborúban szövetségeseinek oldala mellett ezekre nézve nagyértékű lehetett, mert a végleges győzelem kiküzdését és a béke helyreállítását siettethette: semlegessége kétes értéket képviselt. Az egész világot megrendítő zivatar közepett a semlegesség könnyen széttéphető szálakkal kötötte össze a szövetségeseket; elválaszthatatlanul összeforrasztani őket csak a közösen ontott vér lett volna képes.

VI.

Augusztus 12-én a helyzet a következőképen alakult ki. Ausztria-Magyarország az olasz kormányt a szövetség megkötésénél elvállalt összes kötelelésektől feloldotta; ellenben magára nézve kötelezőknek ismerte el a szövetségi szerződésnek Olaszország javára szóló rendelkezéseit, úgy a mint ezeket az olasz kormány értelmezni és alkalmazni a maga érdekében jónak látta.

Ezért Berchtold gróf ugyanazon napon újból megnyugtatta az olasz kormányt arra nézve, hogy a monarchia nem szándékozik az egyensúlyt akár a Balkánon, akár az Adria keleti partján megbolygatni, és ha mégis bármilyen actiót ezen irányban tervbe venne, előbb loyális módon érintkezésbe lépne szövetségeseivel.¹

San Giuliano az ezen kijelentésben kínálkozó alkalmat nem ragadta meg, hogy a compensatio-ügyet ismét szőnyegre hozza, noha épen ezen időben az osztrák-magyar sereg az offensívát Szerbiában megindította, Belgrádot megszállotta és az

¹ A római nagykövethoz intézett jegyzék. Ugyanott, 37. sz.

ország belsejébe nyomult, így tehát a VII. cikkben jelzett területi megszállások lehetősége előtérbe jutott.

Ellenkezőleg, az olasz külügyminister, míg az osztrák-magyar kormányt biztosította, hogy az entente-hatalmak csábító ajánlatai sikert elérni nem fognak, egyúttal a két állam között a benső egyetértés létrehozására szándékozott kísérletet tenni.

Kívánatos volna — izente Avarna herczeg útján Berchtold grófnak — mindkét részről eloszlatni az uralkodó bizalmatlanságot, a mi csak úgy érhető el, ha a két fél érdekeinek kiegyeztetésére szolgáló concret eszközök iránt megállapodás történik; óhajtja, hogy erre nézve a római osztrák-magyar nagykövet utasításokkal láttassék el Bécsből; ő továbbra is kitart azon törekvése mellett, hogy a két ország egymáshoz való viszonya, ha lehetséges, javultan kerüljön ki a jelen válságból, de mindenesetre megóva maradjon a további bomlástól; ő szakadatlanul azon fáradozik, hogy a sajtót higgadt hang használatára bírja; azonban befolyása csekély, mivel a lapok legnagyobb része subventiót nem élvez; a praefectusokat utasította, hogy osztrákellenes tüntetéseket a törvény keretén belül előzzenek meg, a mennyiben mégis jelentkezének, nyomják el.¹

Berchtold gróf kész volt «a félreértések tisztázása és a szövetséges viszony megszilárdítása érdekében» az eszmecserét megindítani; annál inkább, mert a szerb offensiva szerencsétlen kimenetele következtében a harctéren a monarchia helyzete kedvezőtlenül alakult. Azonban nem bízott az olasz kormány megnyugtató nyilatkozatainak őszinteségében és attól tartott, hogy Rómában most már Trentino átengedésének követelésével fognak föllépni. Ezért a római nagykövetet a tárgyalások megindításával megbízván, ezekből a monarchia területi épségének rovására teendő engedményeket eleve kizárta; csak arra hatalmazta föl, hogy Olaszországnak a Földközi-tengeren fönnálló érdekei és Szerbországban az Adriához vezető vasút építése tekintetében helyezhessen engedményeket kilátásba.²

¹ Berchtold gróf augusztus 20-iki távirata és a római nagykövet augusztus 20-iki jelentése. Ugyanott, 39., 40. számok.

² Berchtold gróf augusztus 21-iki sürgönye. Ugyanott, 41. szám.

A közzétett diplomatiái iratok nem tüntetik föl alaposnak azon aggodalmat, hogy San Giuliano megfélelkezett volna alig három hét előtt tett nyilatkozatáról, mely szerint «nem akart hasznot húzni azon tényből, hogy Ausztria-Magyarország most másfelé van igénybe véve». Azonban, ha a monarchia olaszoktól lakott területeire igényt támasztania szándéka volt, ettől a Földközi-tengeren és az adriai vasút építésénél nyújtandó előnyökkel eltéríteni bizonyára nem lehetett volna.

Ugyanakkor a német kormány szintén foglalkozott azon gondolattal, hogy Olaszország részére az entente-hatalmak legyőzetese esetére területükből (valószínűleg a Földközi-tenger partján) területi gyarapodást kellene biztosítani.¹ Egyúttal azon véleményben volt, hogy tanácsos volna a VII. czikkre vonatkozó tárgyalásokat, a melyek függőben hagyattak, eredményre vezetni. Azt javasolta az osztrák-magyar kormánynak, hogy együtt tegyenek Rómában nyilatkozatot, a mely az olasz kormányt megnyugtassa a felől, hogy még ha Olaszország meg is marad semlegességében és szövetségeseit a háborúban nem támogatja, «Ausztria-Magyarország területgyarapodása a Balkánon (Gebietszuwachs) csak Olaszországgal való előleges megegyezése után és megfelelő compensatio ellenében következhetik be».²

Ezen formula megfelelt ugyan a VII. czikk szellemének, de az olasz értelmezéssel nem volt azonos; mert Olaszország július végén nemesak a monarchia területgyarapodásáért, hanem a Balkán területén foganatosított minden ideiglenes megszállásért, sőt még az ott tervezett hadműveletek megindításáért is követelt compensatiókat.

Ezen lényeges különbség Berchtold gróf figyelmét elkerülte, mert míg a német javaslatához elvben hozzájárult, a saját nyilatkozatát úgy formulázta, hogy az osztrák-magyar kormány «valamely balkáni terület időleges vagy végleges *birtokbavétele* (temporäre oder definitive Besitzergreifung) esetén, fog Olaszországgal a compensatio kérdésében eszmecserébe

¹ Berchtold grófnak a berlini nagykövethoz augusztus 23-án intézett távirata. Ugyanott, 43. szám.

² A berlini nagykövet augusztus 22-iki jelentése. 42. szám.

bocsátkozni.¹ Már pedig szembetűnő, hogy a «területgyarapodás» és «az ideiglenes birtokbavétel» jogi jelentősége és értéke között nagy a különbség.

Augusztus 25-én mindkét állam nagykövete megtette Rómában a nyilatkozatot. Ez az olasz külügyministert szemmel láthatólag kellemesen érintette ugyan, de meglepő kijelentésre készítette. San Giuliano azt mondá, hogy «a jelenlegi hadihelyzet nyilván nem nyújt még alapot eszmecseré megindítására». Ezen szavaknak nagy jelentőséget tulajdonított, mert kijelentését a bécsi nagykövet útján táviratilag Berchtold grófnak tudomására hozta.² Ennek értelme világosan az volt, hogy miután az osztrák-magyar sereg az offensiva meghiustulása következtében Szerbiából kivonult, a nélkül, hogy ott megszállásokat foganatosíthatott volna, Olaszország compensatiókat nem követelhet és így ezekre nézve most eszmecserébe bocsátkozni időszerűtlen volna. Ezen felfogás, mely a julius végén hangoztatott igényektől lényegesen eltért, ellenben mind a német, mind az osztrák-magyar állásponttal találkozott: az olasz politikában kedvező fordulat előjele gyanánt tűnt föl.

San Giuliano meghallgathatta e szerint nemesebb érzése sugallatát; elutasította magától azon képtelen és kegyetlen szerepet, a mely arra kárhóztatta volna, hogy olyan vállalat fejében, mely szerencsétlenül végződött, compensatiókat követeljen.

Maga a miniszerelnök szintén azon volt, hogy ez iránt szövetségeseit megnyugtassa. A német nagykövettel folytatott társalgásban kifejtette, hogy az olasz képviselőház túlnyomó többsége és majdnem az egész ország a semlegesség megőrzése mellett van, ezért a kormánynak eltökélt szándéka, hogy álláspontján megmarad, a mit ő az ellenzéki képviselőknek is kijelentett.³ Az osztrák-magyar nagykövettel pedig megismertette

¹ Berchtold gróf augusztus 23-iki távirata a berlini nagykövethez. Ugyanott. 43. szám.

² A római nagykövet augusztus 27-iki jelentése és Berchtold augusztus 28-iki távirata a nagykövethez. Ugyanott, 47., 48. szám.

³ Ezen társalgásban Salandra egy érthetetlen észrevételt tett: «A meddig Ausztria-Magyarország olasz vidékein semmi sem történik (nichts passiert), addig Olaszország meg fogja őrizni semlegességét.»

intézkedéseit, a melyeket a sajtó és a politikai körök befolyásolása érdekében tett és azon reményét fejezte ki, hogy a háború után a szövetségesek viszonya még bensőbbé fog válni.¹

Azonban Salandra a compensatio követeléséről lemondva, más czímen kívánt az olasz politikának tényleges eredményeket biztosítani. Albániára irányította figyelmét, a hol a zavarteljes állapotok a beavatkozásra alkalmat szolgáltattak.

Szeptember 5-én Berlinben az olasz nagykövet közölte a német kormányval, hogy Olaszország szívesen megszállná ideiglenesen a háború tartamára a valonai kikötőben Saseno szigetet, ha ezt Ausztria-Magyarországgal és Németországgal egyetértésben teheti, de csakis azon önzetlen okból tenné ezt, hogy a londoni conferentiának Albániára vonatkozó megállapodásait fönntartsa. Ehhez (a ravasz színlelés művészetét a legtökéletesebb formában gyakorolva) hozzátette, hogy ő ezen eszmével azért is rokonszenvez, mert az Olaszországnak módot nyújtana a cselekvés terére lépni és azáltal a közvéleményt a hármasszövetség-ellenes iránytól eltéríteni; e mellett, ha a megszállás a hármasszövetség megállapodására való hivatkozással fogantatósíthatnák, az entente-hatalmak bosszúságukra láthatnák, hogy a hármasszövetség még együtt működik.

Megkeresésére a német kormány a bécsi nagykövetet megbízta, kérdezze meg a külügyministert, vajon a bécsi olasz nagykövet, ha erre nézve hozzá fordulna, nem kockáztatna-e visszautasítást? Berchtold gróf azt felelte a német nagykövetnek, hogy Avarna herczegnek nem kell elutasító választól tartania. Kész volt hozzájárulni ahhoz, hogy Sasenót olasz csapatok a háború tartamára megszállják és szívesen látta volna, hogy a megszállást a hármasszövetség megállapodása gyanánt tüntessék föl. Sőt az ellen sem tett volna kifogást, hogy Olasz-

(Berchtold augusztus 25-iki távirata a római nagykövethöz. Ugyanott, 46. szám.) Nem lehet föltenni, hogy Salandra azt akarta volna mondani, hogy ha Ausztria olasz vidékein «valami történik», Olaszország fegyvert fog Ausztria-Magyarország ellen. Így tehát valószínű, hogy Berchtold gróf helytelenül adta vissza a római német nagykövet jelentését, melyet előtte a bécsi német nagykövet felolvassott.

¹ A római osztrák-magyar nagykövet július 27-iki jelentése. Ugyanott, 47. szám.

ország az ő hozzájárulásuk nélkül szállja meg Valonát; mert ezen eljárása módot nyújtana arra, hogy a háború kedvező befejezése után Ausztria-Magyarország akár a paritás helyreállítását kívánja Albániában, akár pedig esetleges balkáni területgyarapodásért Valonát mint önválasztotta kártalanítási objectumot engedje át Olaszországnak.

Ezért, mikor a berlini olasz nagykövet bejelentette, hogy a kormánya a saseno-i ügyet Berlinben kívánja tárgyalni, Zimmermann al-államtitkár e fölött megütközését fejezvé ki, azt követelte, hogy a tárgyalás Bécsben folyjon. Berchtold gróf úgy tett, mintha a rá nézve sértő czélzatot nem ismerné föl és kész volt «Berlinen át is conversatióba hocsátkozni».

Azonban ekkor meglepő fordulat állott be. San Giuliano a római német nagykövet előtt kijelentette, hogy «Saseno occupatiójának az olasz nagykövet által Berlinben fölvetett kérdése félreértésre vezethető vissza s hogy arra Rómában nem is gondoltak».¹

Nem tehető fel, hogy egy nagykövet, a vett utasítás félreértése következtében, kormánya valamely nem létező szándékát jelentse be egy másik kormánynak. San Giuliano tehát nem félreértést corrigált, hanem tudta nélkül tett lépést desavualt, mely augusztus 4-iki nyilatkozatában tett kötelező ígéréssel ellentétben állott.²

Így Bécs és Róma között zavartalan barátságos viszony állott fönn.³

Október elején a római osztrák-magyar nagykövet az olasz külügyminister figyelmét felhívta arra, hogy a hármas entente főleg azért igyekszik Olaszországot Ausztria-Magyarország ellen háborúra birni, hogy az olasz és osztrák-magyar

¹ A berlini osztrák-magyar nagykövet szeptember 5., 6., 8., 12-iki jelentései és Berchtold gróf szeptember 6. és 9-iki táviratai a berlini nagykövethoz. Ugyanott. 50—55. számok. San Giuliano néhány héttel később maga elismerte, hogy az olasz kormány Saseno megszállására gondolt. Ugyanott, 64. szám.

² Bollati háta mögött nem állhatott más, mint a miniszterelnök, a ki csakhamar, álhogy San Giuliano október 16-án elhunyt, mint látni fogjuk, az albániai vállalatot azonnal fölkarolta.

³ A közzétett diplomatiiai irományok följosítanak ezen megállapításra.

hajórajok egymást tönkre tegyék és a Földközi-tengeren az entente-nak juttassák a főhatalmat. San Giuliano osztozott ezen felfogásban, de kijelenté, hogy meggyőződése szerint az entente ezen célját nem fogja elérni és ő maga minden telhetőt el fog követni, hogy ne érje el. Ez — úgymond — a főök, a miért ő, súlyos betegsége ellenére is, állásában kitart.¹

Macchio báró nem fukarkodott elismerésének kifejezéseivel a hűségért, a melylyel a minister eddigi politikájához állhatatosan ragaszkodik. Mire San Giuliano azt felelte, hogy politikájától soha sem fog eltérni, mert «ez az egyetlen politika, a melyet Olaszországnak józan észszel folytatnia lehet».²

Nyilatkozata bizonyos ünnepélyességet nyert azáltal, hogy mikor ez ajkairól elhangzott, a sír szélén állott. Egy héttel utóbb az izgalmas és emésztő munka, mely gyenge szervezete erejét meghaladta, halálát okozta.

VII.

San Giuliano halála után a külügyi hivatal vezetését ideiglenesen a minisiterelnök vette át, a mely eljárását szövetségesei előtt azzal indokolta, hogy egy pillanatig sem engedi fölmerülni azon gondolatot, mintha a személyváltozás irányváltozást vonhatna maga után; mert a cabinet, míg ő áll az élén, San Giuliano nyomaiban fog járni.³

Ugyanakkor hozzálátott az Albániára vonatkozó tervek megvalósításához. Kapóra jöttek neki az Essad pasa által támasztott mozgalmak és Görögország terjeszkedési szándékai.

Az olasz kormány október 24-ikén bejelenté Bécsben, hogy az Albániában élő olasz alattvalók fenyegetett biztonsága által készítetve, csekélyszámú fegyveresektől kísért egészségügyi expeditiót küld Valonába; azonban területi megszállásokra nem gondol és a londoni conferentia határozatát tiszteletben tartja.⁴

¹ A római nagykövet október 10-iki jelentése. Vörös-könyv 63. szám.

² A római nagykövet október 18-iki jelentése. Ugyanott, 65. szám.

³ A római osztrák-magyar nagykövet október 16-iki jelentése. Ugyanott, 65. szám.

⁴ Berchtold távirata a római nagykövethoz október 24-ikén. Ugyanott 69. szám.

Miután ehhez Berchtold gróf beleegyezését adta, már két nappal utóbb a valonai kikötőben megjelent egy olasz hadihajó, mely egy tengerész-csapatot szállított Saseno-szigetre. Ekkor azután az egészségügyi expeditio leleplezte politikai czélját. Október utolsó napján az olasz nagykövet arról értesítette Berchtold grófot, hogy «Albánia semlegességének effectív védelme érdekében szállották meg ideiglenesen Saseno-szigetet», a mit a valonai osztrák-magyar consul azon tudósítással helyezett kellő világításba, hogy a megszállásnál annak ideiglenes jellege nem jutott kifejezésre.¹

Salandra, nehogy ezen vállalatban nehézségekbe ütközzék, tartózkodott attól, hogy Ausztria-Magyarországgal a tárgyalások megindítását sürgesse. Ettől még egy más ok is visszatarthatta: a krízis, a mely éppen akkor, október végén a cabinet kebelében támadott.

A hadügyi és kincstárügyi ministerek között, a hadsereg fejlesztésére igényelt költségek tárgyában ellentét merült föl, mely mindkettőt állásának elhagyására készítette; a tengerészügyi minister pedig betegség miatt vonult nyugalomba. Így tehát négy ministeri szék állott üresedésben.

Salandra fölhasználta ezt a helyzetet, hogy új cabinetet alakítson, a mivel új politikai program formulázására nyerhetett alkalmat. Október 31-én benyújtotta lemondását, másnap új cabinet alakítására kapott megbízást, a minek négy nap múlva megfelelt.

Az addigi ministerek közül hatot tartott meg, köztük azt a kettőt, a kikről köztudomású volt, hogy nem barátai a hármasszövetségnek. Ezek támaszt találtak két új ministerben. Hogy kormánya tekintélyét és súlyát növelje, a külügyministeri tárczát egy előkelő állású politikusnak juttatta.

Ez Sonnino volt. Zsidó eredetű livornói gazdag bankárcsalád sarja, angol anyától protestáns vallásban neveltetett. Kora ifjúságában került a parlamentbe. 1903-ban Crispi ministeriumában a pénzügyi tárczát nyerte el. Kétszer (1906, 1909) volt miniszerelnök, de mind a két esetben csak száz napig tartott uralma; mert doctrinarismusa az elvekben és makacs-

¹ Ugyanott, 70—73. sz.

sága azok alkalmazásában a parlamenti többség megszerzésére képtelenné tették.¹

A hármasszövetség létrejötte érdekében — mint láttuk — pályája kezdetén merész és sikeres tevékenységet fejtett ki. Azonban már ekkor azt vallotta, hogy Olaszországra nézve a központi hatalmakhoz való csatlakozás és Anglia barátságának megőrzése egyaránt fontos érdek. Ezen felfogásához ragaszkodott első miniszerelnöksége idején is, a mikor már az újból megszerzett francia barátság ápolása is programjának lényeges kiegészítő része volt.

1909 elején, mikor Bosznia annexiója után az Olaszország és Ausztria-Magyarország között felmerült ellentét a hármasszövetség fönntartását veszélyeztette, szükségesnek látta, hogy mint az alkotmányos ellenzéki párt vezére, álláspontját a nyilvánosság előtt jelezze. «A hármasszövetség — írja manifestumában — az utolsó évek folyamán hathatósan közreműködött a világbéke fönntartásában. Senkit sem fenyeget, senkinek jogát nem sérti, a szövetségeseket más hatalmakkal való szívélyes vonatkozásaik ápolásában nem akadályozza. Minden tekintetben kívánatos, hogy a diplomacia mielőbb eloszlassa a kétségeket, gyanut és féltreértéseket, melyek a szövetségesek között támadtak, haladék nélkül állítsa helyre Olaszország és a két szomszéd császárság között a bizalmas és szívélyes viszonyt, mely a legbonyolultabb kérdések megoldását is megkönnyíti. Ezen tekintetben nekünk olaszoknak hazafiságunk sugallatára meg kell győződnünk a felől, hogy lármás népgyűlésekkel, az idegen követségi paloták előtt rendezett tüntetésekkel csakis érdekeink megoltalmazását nehezítjük meg, mivel ily módon országunk tekintélyét csökkentjük és kínos nehézségeket idézünk föl. Azonban a szövetségek tartósságának biztosítására nem elegendő a negatív elem, az a félelem, a melyet egyik szövetséges a másik irányában érez. A szövetségek nem lehetnek őszinték, ha a kényszerítő körülmények eredménye gyanánt tűnnek föl. Positív tartalommal kell rendelkezniök, melyet a szövetségeseknek közös érdekeit illető fontos kérdésekre vonatkozó rokonszólás és céljaik elérését elősegítő kölcsönös támogatás nyújt.

¹ Severus i. m. 25–28.

A politikai művészet épen abban áll, hogy két népnek különböző törekvései és vetélkedései között az egyensúlyt és a kiegyezést létrehozza, a mi által a szövetség a barátság és a szívélyesség föltételeit nyeri el. Olaszország, még ha az erőgyűjtést tekinti is legfőbb feladatául, szükségképen érdeklődni tartozik mindazon kérdések iránt, melyek a Földközi-tenger partjain az egyensúly fönntartásának érdekeivel kapcsolatban állanak; ezért fönálló szövetségei őszinteségének és életképességének érdekében szükséges, hogy ezen kérdéseket a szövetségi szerződések kellő tekintetbe vegyék.»

Mikor néhány hónappal később másodízben a kormány élére jutott, programbeszédjében nem kereste ugyan a hármas-szövetség tartósságának és őszinteségének biztosítékát új előnyök nyújtásában, de feltűnően egyenlő értékűeknek jelzi a hármasszövetséggel és az entente-hatalmakkal fönálló vonatkozásokat. Az erre vonatkozó kijelentés így hangzik: «A hármas-szövetség nemcsak a béke szolgálatában hatalmas tényező, hanem egyúttal érdekeink biztosítéka. Angliával és Franciaországgal fönálló barátságunkhoz most az a viszony is járul, mely az olasz-orosz közeledés szülötte. Ezek szövetségi szerződésünkkel nem állanak ellentétben, sőt inkább elősegítik az utóbbiakban kitűzött czélok elérését, minélfogva újabb békebiztosítékoknak tekinthetők.»

A világháború által teremtett helyzetben Sonnino természetesen új okot látott azon fölfogás támogatására, hogy a hármas-szövetségnek positiv tartalommal kell birni, azaz Olaszország számára területi gyarapodást hozni és hogy azt legkönnyebben az Adria és az Isonzo partjain lehet megtalálni. A mennyiben ezek a szövetségesektől békés úton elérhetőek nem voltak, Sonnino nem idegenkedett attól, hogy Olaszország azokat az entente-hatalmakhoz való csatlakozással küzdje ki. Különben is most, mikor az egymással szemközt álló két hatalomcsoport barátsága között kellett választani, Sonnino, a vér és a nevelés hatása alatt, ahhoz vonzódott inkább, melynek Anglia is tagja volt és a melynek végső győzelmet épen azért bizonyosnak vette.¹

¹ Sonnino politikai egyéniségének ezen jellemzéseért a felelősséget magamra kell vállalnom.

E szerint Salandra és Sonnino könnyen megegyezésre jutottak külügyi politikájuk irányának megállapításában. Ez lényegesen eltért az olasz ministertanács augusztus 2-án hozott határozatától, a mely úgy hangzott, hogy Olaszország semleges marad addig, a míg kötelesség vagy érdek arra készteti, hogy szövetségesei mellett fegyvert ragadjon. Az új kormánypolitika ellenben azt kívánta, hogy Olaszország semleges maradjon, ha területi gyarapodásra irányuló igényeit Ausztria-Magyarország kielégíti, ha pedig ki nem elégíti, ellene fegyvert fogjon.

Míg San Giuliano az Albánia megszerzésével elérhető adriai hegemoniával beérte volna, Salandra és Sonnino tovább mentek és a mellett a nemzeti aspiratiók kielégítését, az olaszoktól lakott osztrák területek «fölszabadítását» kívánták megvalósítani; a neutralitás fönntartásával, ha lehet, fegyver hatalmával, ha kell.¹

Méltán csábító volt olasz politikusokra nézve az a gondolat: véráldozat nélkül betetőzni Olaszország egységének épületét és Cavourral, ki alapját megvetette, egy sorban, a nemzet nagyjai és jótevői társaságában foglalni helyet. Azonban fontolóra kellett volna venni, hogy Cavour idejében Ausztria az olaszok elnyomója és ellensége volt; ellenben Ausztria-Magyarország harminczhárom esztendő óta szövetségesök volt, a mely által a jólét és hatalmi gyarapodás bőséges áldásaiban részesültek. Fontolóra kellett volna venniök, hogy Olaszország a hármasszövetségbe lépve a nemzeti aspiratióknak Ausztria-Magyarország hátrányára történő megvalósításáról ünnepélyesen lemondott; elzárta maga előtt a lehetőségét is annak, hogy a monarchia megcsontítására gondolhasson.

Azon, az irredentista körök által terjesztett mesével, a mely szerint a hármasszövetségi szerződés bizonyos eshetőségre való tekintettel a Trentino átengedését kilátásba helyezte, bátran szembeszállott 1908 végén Tittoni külügyminister. «Ausztria-Magyarország — úgymond — Trentino átengedésének akárcsak lehetőségéről is soha sem tett kijelentést ... sőt in-

¹ Ezt Sonnino leplezetlenül föltárta 1914 december 19-ikén Bülow herczeggel folytatott bizalmas beszélgetésben: «La conservazione della neutralità, coll' *presupposto*, che con la neutralità si potesse conseguire la soddisfazione di alcune aspirazioni nazionali. Questo compito ... il governo si era proposto». (Zöld-könyv. 8. szám.)

kább az ellenkező értelemben (tehát az átengedés lehetetlensége felől) az osztrák-magyar kormány ismételten világosan és szabatosan nyilatkozott». ¹ A mit — ezen beszéd tanúsága szerint — az olasz kormány mindig kifogás nélkül tudomásul vett.

Az új politikai programm tehát a hármasszövetségi szerződés megállapodásaival, a becsületesség követeléseivel ellentétben állott, a hűtlenség ténye volt.

Ezzel a legmélyebben Sonnino bélyegezte meg önmagát.

Szent Bonifác legendájában olvassuk, hogy a germánok apostola egy alkalommal megtérített új híveit fölszólította, hogy a pogány multtal szakításuk kitüntetésére vágják ki a szent tölgyet, melynek árnyékában az áldozatot bemutatták volt, és míg ezek haboztak, a szent-tölgy főpapja állott elő és legelőször ő maga sujtott le fejszéjével a törzsre.

Ezt a szerepet vállalta a hármasszövetség első apostola!

FRAKNÓI VILMOS.

¹ «Mai fu fatta nessuna dichiarazione circa la *possibilità* della cessione del Trentino . . . Invece esistono purtroppo ripetute dichiarazioni in contrario, *molto* esplicite e tassative del governo austro-ungarico.» 1908 december 3-ikán tartott beszédében.